

EGY SPECIFIKUS BÜNTETÉSI FORMA? – VÉGTAG-AMPUTÁCIÓS ESETEK A 9. SZÁZADI MOSABURG (ZALAVÁR) VONZÁSKÖRZETÉBEN

Évinger Sándor

Magyar Természettudományi Múzeum, Embertani Tár, Budapest

Évinger S.: *A specific form of corporal punishment? – Limb amputations from the 9th century Mosaburg (Zalavár).* Mosaburg (Zalavár, Hungary) was the easternmost marquisate of the Frankish Empire in the second half of the 9th century. From this centre and its immediate agglomeration a surprisingly large number of limb amputation cases have been found. This paper presents three new finds, and reviews four cases published earlier. All the seven individuals were males with their left leg cut off just above the ankle joint (and with the simultaneous amputation of the right hand in one case). Two of them died without any sign of healing, whereas the others showed partial (one case) or complete (four cases) healing. Considering the possible causative factors, these were the most probably punitive amputations. While ordering limb amputation as punishment was part of various law books throughout Europe during the Middle Ages, evidence for this phenomenon is unexpectedly infrequent in medieval skeletal assemblages. From this aspect, 9th century Mosaburg seems to be a rare exception. When looking at the 8th–10th century series from the territory of Europe for possible parallels, we can only discover one region where similar number of presumably punitive limb amputations has been found: the 9th century Moravian Basin (especially Mikulčice and its surroundings). However, it is unclear whether it marks a direct connection between the two power centres, or both adapted this custom from a third source independently.

Keywords: Zalavár; Mosaburg; Punitive amputation; Limb amputation; 9th century; Carolingian Period.

Bevezetés

A Kis-Balaton közelében fekvő Zalavár ma egy kis lélekszámú község, azonban a 9. század második felében és az Árpád-kor egy részében fontos regionális centrum volt. Az Avar Kaganátus összeomlása után, a 811-es aacheni békével a Száva-Dráva köze és a mai Dunántúl a Frank Birodalom fennhatósága alá került. A terület közigazgatási rendszerét átszervező, és azon grófságok hálózatát létrehozni szándékozó Jámbor Lajos 838–840 táján egy bizonyos Priwina nevezetű vazallusának adott előbb hűbértokba, majd 847-ben teljes tulajdonba egy jókora területet Alsó-Pannónia Zala-folyó menti részén. Priwina a mai Zalavár-Várszigetnek megfelelő földdarabon állította fel örgrófsági székhelyét, amely Mosaburg néven vált ismertté, és hamarosan a térség legfontosabb világi és térítési központjává nőtte ki magát. A néhány évtizeden át tartó frank uralmat a honfoglaló magyarok törték meg, akik a 10. század elejére elfoglalták a Dunántúl térségét is (Szőke 2011, 2014). Ám Mosaburg a hatalomváltás ellenére is megtartotta központi jellegét: a 11–13. században megyeszékhelyként működött, és – pontosan 1000 évvel ezelőtt –

1019-ben itt alapította meg Szent István az egyik legelső bencés monostort is (Vándor 2002).

Történeti fontossága okán Zalavár és környéke régészeti szempontból intenzíven kutatott. Az egykori Mosaburg és közvetlen „agglomerációja” területén feltárt temetők Karoling-kori sírjaiból figyelemre méltó számban kerültek elő egységes kivitelezésű végtag-amputáció nyomait mutató csontvázak. Ez a jelenség a frank fennhatóság alá eső örgrófsági központ kultúrájának egy apró, de a történeti forrásokból nem ismert szeletére világíthat rá.

Jelen dolgozatban először leírást adok a történelmi Mosaburgból ismert eddigi legnagyobb temetkezési hely, a Zalavár-Vársziget Hadrianus Templom lelőhely embertani anyagában talált, korábban még nem publikált végtag-amputációkról, majd röviden sorra veszem a környékbeli sírkertekből már közölt hasonló eseteket. Ezt követően a jelenség mögött álló lehetséges magyarázatok közül meghatározom a legvalószínűbbet, és ismert történeti/történelmi adatok segítségével megvizsgálom, hogy a 9. századi Mosaburg esetében van-e lehetőség a beavatkozást kiváltó okok még pontosabb körvonalazására. Végül megvizsgálom, hogy a Kárpát-medencében, illetve azon kívül (de még Európa területén belül) találhatók-e hasonló korú (8–10. század közé datálható) embertani szériák, amelyekben fellelhetők a zalavári esetekkel megegyező sémát mutató végtagcsonkítások. Ezek, különösen, ha hasonlóan konzervens módon és csoportosan jelentkeznek, összeköthetők – legalábbis e szokás tekintetében – a 9. századi Mosaburgot más területekkel, népeiségekkel és kultúrákkal.

Vizsgált személyek és alkalmazott módszerek

Az alább ismertetésre kerülő végtag-amputációk közül a korábban még nem publikáltak mindegyike a Zalavár-Vársziget Hadrianus Templom lelőhelyről származik. A temetőből – a szórvány és „osszarium” jellegű anyagrészekkel egyetemben – körülbelül 2140, összességében a Karoling- és az Árpád-kor közötti időszakban élt egyént vizsgáltam meg. Az antropológiai feldolgozások eredményei még közöletlenek. A többi Mosaburg környéki lelet rövid jellemzésénél az elérhető szakirodalmakhoz folyamodtam, és ugyanígy jártam el a lehetséges analógiák keresésénél is.

A Hadrianus Templom lelőhelyről bemutatott eseteknél a nemet Éry és munkatársai (1963) módszerével határoztam meg, a biológiai életkort pedig a szeméremcsont szimfizisének felszíni változásai (Todd 1920), a koponyavarratok elcsontosodásának mértéke (Nemeskéri és mtsai 1960, Meindl és Lovejoy 1985), továbbá a bordák szegycsonti végének a morfológiai képe alapján (Işcan és mtsai 1984) becsültem. A végtag-amputációk leírását makroszkópos megfigyelések útján végeztem; támpontul, illetve a látottak értelmezéséhez de Boer és mtsai (2015), Kirkup (2007) és Ortner (2003) munkáit használtam fel. Az amputált csontokról röntgen vagy CT felvételek még nem készültek.

Vizsgálati eredmények és megvitatásuk

Amputációs esetek a Zalavár-Vársziget Hadrianus Templom lelőhelyről

A lelőhelyről három csontvázon figyeltem meg amputáció nyomát, amelyek közül az egyik esetben valószínűsíthetően kettős végtagcsonkolás történt.

A 6/2000. sírba temetett, 2010.8.193. leltári számú, 30–40 éves férfi rossz megtartású bal síp- és szárcapocscsontja a láb amputációjáról árulkodik (1. ábra). A lábszárat a

sípcsont bokanyúlványának csúcsa felett mintegy öt–hat centiméterrel, tehát a diafizisek distális vége közelében, a csontok hossz tengelyére megközelítőleg merőlegesen szeltek keresztül. A férfi hosszan túlélte a beavatkozást, amelyet bizonyít, hogy az újonnan sarjadó csont sapkaszerűen lezárta a velőüreget. Szakirodalmi adatok szerint (de Boer és mtsai 2015) e folyamat végbemenetele több hónapnyi túlélést, regenerációt igényel. A gyógyulás során a lábszár csontjai az amputált végnél összenőttek egymással. Az érintett síp- és szárkapocscsont lényegesen könnyebb az ellenoldali párjánál, és töredékességüknek köszönhetően orvosi kézpalkotó eljárások igénybe vétele nélkül is jól megfigyelhető a kéregállományuk számottevő mértékű leépültsége, elvékonyodottsága. Ez a jelenség a csontvázat tekintve “lokális”, egyetlen más csontpárnál sem figyelhető meg ilyen különbség. Mindez nem csupán egy hosszú – feltehetően többéves – túlélés közvetett bizonyítéka, de arra is utal, hogy a csont az ép lábhoz viszonyítva nem (vagy csak ritkábban) vett részt a járásban, kisebb mechanikai stressz érte, ez pedig a csontállományára leépüléséhez vezetett. A sír datálása: 9. század, Karoling-kor.

1. ábra: Gyógyult amputáció nyoma a bal síp- és szárkapocscsont diafizis disztális vége közelében (6/2000. sír).

Fig. 1: Signs of a healed amputation near the distal end of the left tibial and fibular shaft (Grave no. 6/2000).

A 33/06. sírból előkerült, 2010.8.57. leltári azonosítójú, 50–60 évesnek becsült férfin vélhetően két végtag-amputációt is végeztek. Az egyik a bal lábát érintette, amelyet a boka felett, a sípcsont bokanyúlványának disztális végétől mintegy négy–öt centiméterre, a lábszárcsontok hossz tengelyére megközelítőleg merőleges irányban vágtak le. A síp- és a szárkapocscsont csonkolás környéki területén egyaránt heveny, az elhalálózás idején is aktív csontreakciók nyoma észlelhető (2. ábra). Amputálást követően a csonton ejtett vágások még nagyjából másfél–két hétig figyelhetők meg jól (de Boer és mtsai 2015), majd a szervezet regenerálódásával párhuzamosan az újonnan képződő csontszövet lassan elfedi ezek nyomát, és kellő idővel – hónapok alatt – a velőüreg is záródik. Jelen esetben a gyógyulási folyamat nagy valószínűséggel komplikációk (sebelfertőződés?) kísérték, a lábszárcsontokon látható morfológiai képe pedig azt jelzi, hogy a beavatkozást követő túlélés feltehetően hetekben volt csak mérhető. A másik csonkolás az illető jobb kezét érte, amelyet közvetlenül a csukló fölött metszettek le, az alkarcsonok hossz tengelyére közel merőlegesen (3. ábra). Az itt – a sing- és orsócsont csukló felőli végeinél – tapasztalható csontreakció képe pontosan megfelel a bal oldali lábszárcsontoknál látottaknak. Ebből következik, hogy a két végtag levágására nagyjából egyidejűleg

kerülhetett sor. Említésre érdemes, hogy a két alkarcsont disztális végei láthatóan a talajszemcsék hatására is roncsolódtak, elfedve ezzel a halál beálltáig végbement csontreakciók egy részét. A sír datálása: 9. század, Karoling-kor.

2. ábra: Gyulladást és rövid túlélést mutató boka feletti amputáció nyoma bal síp- és szárkapocscsonton (33/06. sír).

Fig. 2: Signs of an amputation above the ankle joint on the left tibia and fibula showing inflammation and a short survival (Grave no. 33/06).

3. ábra: A kéz csukló fölötti, gyulladást és rövid túlélést jelző amputációjának nyoma a jobb síngsonton és orsócsonton (anterior és posterior nézet; 33/06. sír).

Fig. 3: Signs of an amputation above the wrist on the right radius and ulna showing inflammation and a short survival (anterior and posterior view; Grave no. 33/06).

A harmadik lelet nem köthető önálló sírhoz, hanem a temető egy „osszarium” jellegű részéből származó szórvány bal síp- és szárkapocscsont párosról van szó, amely azonban biztosan a 9. századra datálható. A sípcsont a 36706. jelzésű szelvényből, míg a vele

összetartozó szárkapocscsont a 36706. Nyugat jelzésű szelvényből került elő. A csontok, amelyek a méretük és robusztusságuk alapján egy felnőtt férfhoz tartozhattak, a bal láb boka feletti amputációját jelzik (4. ábra). A vágás a lábszárcsontok hossz tengelyére merőlegesen történhetett; a magasságát – az ellenoldali pár hiányában – hasonló méretű, ép sípcsont segítségével becsültem. E szerint a sípcsontot a bokanyúlvány csúcsa fölött mintegy hat–hét centiméterrel, vagyis valahol a csont alsó ötöde és hatoda között szelheték keresztül. Az amputációt hosszú túlélés követte: a síp- és a szárkapocscsont összezsugorodott a csonkvégeknél, az újonnan sarjadt csont pedig lezárta a velőüreget. Elképzelhető, hogy a gyógyulás folyamata nem volt komplikációmentes, amelyre a szárkapocscsont nagy részén látható, azonban az halálóráskor már rég nem aktív, talán egykori gyulladást jelző csontátépülés utal. Megfigyelhető még továbbá egy ellapuló felszínű, ízületi felületre emlékeztető csontburjánzás is a csonk végénél, amelynek kialakításában mindkét lábszárcsont részt vett. Ebből azt valószínűsítem, hogy a férfi rendszeresen használta járáskor a csonkot (protézissel vagy protézis nélkül), és ez a lokális mechanikai terhelés váltotta ki a specifikus csontsarjadást.

4. ábra: Bal alsó végtag boka feletti gyógyult amputációjának nyoma a síp- és szárkapocscsonton (szórvány eset; 36706. és 36706. Nyugat szelvény).

Fig. 4: Sporadic finds from a commingled assemblage (36706 and 36706 Nyugat section) – signs of an amputation above the ankle joint on the left leg showing complete healing on the tibia and fibula

További amputációs esetek a Karoling-kori Mosaburg vonzáskörzetéből

A Zalavár-Vársziget Hadrianus Templom lelőhelyen talált amputációk nem mondhatók unikálisnak a Karoling-kori Mosaburg vonatkozásában; ez idáig még két további lelőhelyről írtak le hasonló eseteket. Ezeket – röviden – az alábbiakban ismertetem.

A Hadrianus Templomtól pár száz méterre található Zalavár-Rezesnél egy, az uradalmi központot kiszolgáló hivatott falu lakói temetkeztek a 9. század során. A lelőhely 2. sírjában egy maturus korú férfi feküdt, akinek bal lábát kevésse a boka szintje felett amputálták. A sérülés teljesen begyógyult, a velőüreget lezárta az újonnan sarjadt

csont, a síp- és szárkapocscsont pedig összenőtt egymással a csonkvégeknél. A férfi tehát hosszan túlélte a beavatkozást (Évinger és Bernert, kézirat).

Esztergályhorváti-Alsóbárándpuszta lelőhelye is az egykori Mosaburg közvetlen agglomerációjához tartozott, attól légvonalban 2–3 kilométerre feküdt, és feltehetően az ottani közösség feladata is az örgrófsági központ szolgálata volt. Az itt feltárt temetőt a 840-es évek és 930 között használhatták (Müller 2004). A sírkertből három végtag-amputáció ismeretes; valamennyi férfiak bal lábát érintette. A leleteket közlő publikáció (Marcsik és mtsai 2004) szerint a 277. sírba temetett férfi jóval túlélte a bal lába elvesztését, és a csontseb a fentebb ismertetett gyógyult esetekkel azonos képet mutatva regenerálódott (a velőüreg záródott és a lábszárcsontok egymáshoz csontosodtak a csonkvégeknél). A 224. és 290. sírből feltárt férfiak viszont nem voltak ilyen szerencsések: rajtuk nem volt látható gyógyulás nyoma, sőt a levágott lábukat is melléjük temették. A láb leválasztása mindhárom esetben a lábszárcsontok hossz tengelyére közelítőleg merőleges vágással történhetett. Arról, hogy a boka felett milyen magasságban szeltek keresztül a csontokat, az antropológiai ismertető nem közöl pontos információt, csupán az derül ki, hogy a vágások a hosszúcsontok disztális részére estek. A régészeti leíráshoz (Müller 2004) mellékelve azonban szerepel fotó a 277. és a 290. sír kibontott csontvázairól. A képek alapján az előbbinél megközelítőleg a sípcsont alsó ötödénél vagy hatodánál, míg a 290. sír eltemetettjénél alig valamivel a belső bokanyúlvány eredése fölött, vagyis a középdarab distalis vége közelében metszették át a sípcsontot. A temető általános használati idején belüli pontosabb datálást a három érintett sír közül csak a 277-es számúra találtam, amelyben a csonkítást hosszan túlélő férfi feküdt: itt a csontváz mellől előkerült líra alakú bronzcsat arra utal, hogy az ide elhantolt férfi a 10. század eleje táján hunyhatott el (Müller 2004). Megjegyzésre érdemesnek tartom, hogy a tény, miszerint egyes temetkezések a 10. század első harmadára esnek, a gyógyulást nem mutató, ellenben a levágott végtagrészt is a sírban rejtő két férfinél felveti annak az elvi lehetőségét, hogy esetükben akár a 10–11. századi Kárpát-medencei anyagok között egyáltalán nem ismeretlen halottcsonkítás szokásával is számolhatnánk. Ám a feltáró régész e két egyénnél is hangsúlyosan kizárta a „post mortalis cselekedet” eshetőségét (Müller 2004).

Az amputációk lehetséges oka

Egy végtag vagy végtagrész hiánya, illetve elvesztése több lehetséges okra vezethető vissza. Elméleti szinten – a felsorolásban teljességre nem törekedve – egy ilyen jelenség háttérben állhatnak fejlődési rendellenességek (a végtag nem alakul ki rendesen), betegségek (pl. érrendszeri betegségek vagy diabétesz szövődményei), balesetek (pl. vadállat támadása), fagyásos sérülések vagy bizonyos mérgezések (pl. anyarozs-mérgezés). Ezen felül a kiváltó okok között szerepelhetnek harci cselekedetek (pl. küzdelem során vágófegyver okozta csonkolások) vagy gyógyító célú amputációk (amikor a végtag nem menthető, de megtartása további szövődményekhez vezethet). Végül okozati faktor lehet még a rituális célú (pl. bizonyos fekete-afrikai vagy óceániai törzsek körében végzett ujjlevágások), illetve a (törvényben előírt) büntetés gyanánt végrehajtott végtagcsonkítások (Kirkup 2007).

A fentiekén túl, történeti csontanyag esetében még két további lehetőséget is érdemes számba venni. E szerint a gyógyulást nem mutató amputációknál elvileg nem zárható ki a halottcsonkítás gyakorlata sem, amelyre bőségesen állnak rendelkezésre példák bizonyos történelmi időszakokból a Kárpát-medence területéről is (lásd például Tettamanti 1975,

Balogh 2014). Ugyanakkor a gyógyulást mutató amputációknál – főként az alkarra és a lábszárra vonatkozó eseteknél – ritkán az is előfordulhat, hogy valójában nem végtagvesztés történt, hanem úgynevezett non union töréssel állunk szemben, ám az érintett végtagcsontok distalis darabja elkallódott a földben, vagy valamiért nem kerül begyűjtésre a feltárás során (Stewart 1974).

A fentebb leírt mosaburgi esetekben közös, hogy:

- egy igen kis területről, nevezetesen az őrgrófsági központból és annak közvetlen környezetéből kerültek elő,
- feltehetően 9. századiak (az alsóbáránpusztai esetek egy része esetleg a 10. század elejéről származik),
- csak férfiak érintettek,
- mindig a bal lábat (illetve egy esetben e mellé a jobb kezét) vágták le,
- ante mortem beavatkozások (hétből öt esetben bizonyíthatóan azok),
- a vágások iránya rendre a csontok hossz tengelyére kb. merőleges,
- az amputációk kivitelezése meglehetősen egységes: a lábat a síp- és a szárkapocscsontok bokanyúlványa felett vágták le úgy, hogy a lábszárcsontok középdarabjából csupán egy alig néhány centiméternyi, keskeny szakasz esett még áldozatául a beavatkozásnak.

Ez a fajta láblevágás egyébként nagyon hasonló a Sir James Syme skót orvos által 1843-ban leírt lábamputációhoz, melynek jellemzője, hogy a vágás a belső és a külső bokanyúlvány felett történik oly módon, hogy a sípcsont diafiziséből lehetőleg csak egy keskeny sáv kerüljön eltávolításra. Ilyenkor a hátramaradó csonk, noha protézis ráhelyezéséhez nem a legideálisabb, ám elegendően hosszú és stabil marad ahhoz, hogy akár közvetlenül is lehessen járni rajta (Kirk 1933, Kirkup 2007).

Figyelembe véve e tulajdonságokat, a végtaghiányra fentebb felsorolt lehetséges okok egy kivétellel kizárhatók. Például harcokban, fegyver okozta csonkolásnál igen kicsi az esély arra, hogy a vágás iránya mindig a csontok hossz tengelyére közelítőleg merőleges legyen (Brothwell és Møller-Christensen 1963). De általában véve is, a harcok, balesetek (ide értve a fagyást és mérgezést egyaránt) és betegségek során bekövetkező végtagvesztés, vagy az ezekkel összefüggésben végzett gyógyító célú amputációk lehetőségét szinte a nullára csökkenti az a tény, hogy valamennyi bemutatott eset látszólag azonos sémát követ. Másképpen szólva, igen valószínűtlen az, hogy férfiak mindig a lábukon sérüljenek meg (ráadásul a jelek szerint a bal lábukon) vagy mindig ott jelentkezzen olyan betegség, amelyet csak a végtagrész eltávolításával lehet orvosolni. Szintén elhanyagolhatóan kicsi az esély arra (történeti forrást nem is ismerünk rá), hogy – a félig-meddig – a kereszténység útján járó mosaburgi népességben férfiak időnként valamilyen „pogány rituálé” keretében csonkítassák meg magukat, ráadásul ilyen súlyos módon. Ezért végül nem marad más értelmes lehetőség, mint az, hogy feltételezhetően egy megtorlásfajtajával állunk szemben.

A büntető szándékú végtag-amputációk rövid áttekintése

Az élő személyen büntetés gyanánt végrehajtott testcsonkítás számos kultúrában és történelmi időszakban előfordult a fennmaradt források szerint. Bár a mai közbeszédben az amputáció hallatán automatikusan orvosi beavatkozásra gondolunk, a kifejezés „őséül” szolgáló latin amputare (levágni) igével eredetileg az ókori rómaiak sem a gyógyító célú sebészi végtagcsonkításokat, hanem a bűnözők kezének levágását jelölték (Kirkup 2007).

Végtagcsonkítást megtorlásként intézményesítő rendelkezésekre a legkorábbi ismert írásos emlék az Óbabiloni Birodalomból, az i.e. 18. századból őrződött meg. Hammurapi törvényei szerint a társadalom elitjébe tartozó betegeknel a gyógyítás során vakságot vagy elhalálozást előidéző orvosokat kézlevágással sújtották (Kirkup 2007), de ugyanez illetve a szabadok ellen kezet emelő szolgákat is (Mavroforou és mtsai 2014). A büntetésből végrehajtott csonkolások jól ismertek a mai Peru területén az i.sz. 2–8. században élt mocsika indiánok köréből is, részben az egykori népesség csontmaradványai (lásd pl. Verano és mtsai 2000), részben pedig a fennmaradt, meglepően realista kerámiaedény ábrázolások és díszítések jóvoltából. A mocsikáknál a lopást az egyik kéz, a felsőbb osztálybeliek által elkövetett lázadást mindkét kéz, míg a restséget az egyik láb levágásával büntették (Padula és Friedmann 1987).

A 9. századi Mosaburghoz a fentieknel térben és időben kicsit közelebbi példából szemezgetve említhető I. Constantinus (272–337) római császár, aki a szökéssel próbálkozó rabszolgák egyik lehetséges büntetéseként iktatta törvénybe a lábcsontkítást (Mavroforou és mtsai 2014). A 6. század környékétől a bizánci jogalkotásban is jól nyomon követhető az amputációk megtorló intézkedésként történő szerepeltetése. Így az I. Iustinianos (483–565) császár uralma alatt született bizánci törvénykönyv (a Corpus iuris civilis) a benuást vagy csonkolódást okozó testi sértéseket torolta meg kézlevágással, míg III. León (~685–741) császár rendelkezései – a humánusság jegyében – bizonyos esetekben kiválthatóvá tették a halálbüntetést amputációval, köztük a láb levágásával is (Komáromi 2007, Józsa 2011, Mavroforou és mtsai 2014). A 9. századi bizánci törvénygyűjtemény szerint a minősített lopás, az idegen nyáj elűzése, a halottak kifosztása, a pénzhamisítás vagy éppen a szabad ember rabszolgaként történő eladása is kézlevágást vont maga után. Bár történeti csontanyagon kisebb eséllyel vagy egyáltalán nem hagynak nyomot, de érdemes megemlíteni, hogy ugyanezen törvénycsokor szerint az állatokkal fajtalankodó férfiaknak a nemi szervét, a szexuális erőszaktevőknek (illetve a házasságtörőknek és vérfertőzést elkövetőknek) pedig az orrát metszették le, míg a hamisan tanúskodóknak a nyelvét vágták ki (Komáromi 2007).

A vonatkozó bizánci törvényekből, bár gyakorta módosított formában, de sok visszaköszön az Árpád-kori Magyar Királyság ítélezési gyakorlatában is. Például Szent István idején kézlevágással büntették az esküszegést, a hamisan tanúskodóknak vagy szóval cselt szövknek a nyelvük kivágása volt a jussa, a tolvajláson kapott szolgának pedig az orrát csapták le (Komáromi 2007). Igaz, a legtöbb esetben a csonkítás elkerülhető volt egy, a büntetés típusától (és a társadalmi rangtól) függő összeg megfizetésével vagy adott számú jószág beszolgáltatásával. Szintén Szent István törvényei szerint, ha valakit fegyverrel valamely testrészén megnyomorítottak, az elkövetőnek is ugyanazzal a testrészével kellett fizetnie az erőszakos tettéért. „Valaki pedig kardot vonván, akárkit mást megnyomorít, vagy a szemén, vagy a lábán, vagy a kezén, hasonló veszedelmét szenvedje az ő testének.” (Corpus Juris Hungarici, Szent István Király Dekrétomainak Második Könyve, 46. fejezet: A test tagjainak megnyomorításáról). Megtorló végtagcsonkítások ekkoriban tőlünk nyugatabbra is szerepeltek törvényekbe iktatva: a 11. századi svábföldi vagy burgundiai jogkönyvek szerint például a lopás, rablás vagy súlyos testi sértés elkövetőjére kézlevágás várt (Józsa 2011).

E büntetésformáknál egyértelműnek tűnik, hogy a kiszabott penitencia elsősorban a bűnisméltés fizikai megakadályozását célozta (Komáromi 2007), bár nyilvánvaló, hogy az elkövetőt egyúttal egész életére meg is bélyegezte a társadalom előtt (Józsa 2011).

Míg az európai kultúrkörben a (kései) reneszánsz és a felvilágosodás időszakában lassan kivették a törvényekből az élőkre büntetés gyanánt kirótt testcsonkítás szokása (Mavroforou és mtsai 2014), addig néhány más kultúrában, így az ilyen megtorlásokról szintén rendelkező hagyományos iszlám jogrendszer (a Sariát) szigorúan, konzervatív módon követő országokban (pl. Szaúd-Arábiában, Iránban vagy egyes afrikai államokban) még manapság is hoznak végtagsvesztést kiszabó bírósági ítéleteket. Ezeken a helyeken a minősített tolvajlásért vagy útonállásért például bal lábának és jobb kezének egyidejű levágásával lakol az elkövető (Kirkup 2007, Mavroforou és mtsai 2014).

A középkorból fennmaradt több olyan eset is, amikor nem általános érvényű törvényi rendelkezés alapján, de mégis szabályosnak tűnő retorzióként alkalmaztak végtagscsonkolást. Ilyen volt, amikor az első skót függetlenségi háború idején, a bannockburni csatát (1314) követően az angol király oldalán harcoló három foglyul ejtett zsoldosnak a skótok büntetéséből levágták a kezét, ám ezt követően ispotályba helyezték őket, biztosítva ezzel a megfelelő utókezelésüket és felépülésüket (Kirkup 2007). Ekkortájt, vagyis a 14. század elején a Portugál Királyságban is hatalmi harcok dúltak. Az uralkodó, I. Dénes az elsőszülött fia és elvileg törvényes utódja, Alfonz herceg helyett az egyik házasságon kívül született gyermekét törvényesíttette, és őt szánta a trónra. Alfonz, elégedetlenkedő nemesektől támogatva, ellenszegült ennek. Írásos források emlékeznek meg arról, hogy a herceg egyes elfogott támogatóira (feltehetően a király közvetlen intézkedéseként) kéz- és láblevágást róttak ki, amelyet még a halálukat megelőzően hajtottak végre rajtuk (Fernandes és mtsai 2017). A 14. századi Angliából, egymással véres viszályban álló köznemesi családok és követőik köréből maradt fenn példa olyan esetre is, amikor az egyik csoport tagjai az ellenséges oldalon álló köznemesen rajtaütve, azt bosszúszomjtól üzve meglincselték, amely során az illetőt előbb kikötötték egy fához, majd lecsapták a jobb kezét (Mays 1996). Itt a csonkítás valószínűleg „hirtelen ötlet” és nem pedig egy szokásjogot követő megtorlás volt, ám nem biztos, hogy egyedi esetről van szó, ugyanis a késő középkori Angliában gyakoriak voltak a dzsentrik között az efféle, erőszakba torkolló ellenségeskedések. Ez az angliai eset egyébként különleges a maga nemében. Egyrészt pontosan adatolt, így ismeretes, hogy arra 1327. február 12-én került sor, az elszennvedője pedig egy bizonyos Richard de Holebrock nevű, Ipswich környékére (Tattinstone-ba) valósi köznemes volt, aki túlélte a lincselést és felgyógyult a keze elvesztéséből. Másrészt a 13. és 16. század közepe között működő Ipswich-i rendház temetőjének feltárásakor elő is került egy amputált jobb kezű csontváz, amely meglehetősen nagy eséllyel a fent nevezett férfié lehetett (Mays 1996).

A büntető szándékú végtags-amputációk lehetséges oka a 9. századi Mosaburgban

A 9. századi Mosaburg ítélkezési gyakorlatáról nem maradt fenn írásos forrás. Ekkortájt ugyan a Frank Birodalomban is léteztek olyan törvénygyűjtemények, amelyek végtagscsonkításról szóló rendelkezéseket is tartalmaztak (pl. Capitulare Haristallense – i.sz. 779; Edictum Pistense – i.sz. 864); e szerint az esküszegőknek és a hamisítóknak például – társadalmi rangjuktól függetlenül – a kezüket vágták le (Stone 2005). Azonban jelenleg semmilyen ismeretünk nincs arról, hogy a Karoling-kori Mosaburgban a Frank Birodalom törvénykezési mintája érvényesült-e, vagy a helyi adminisztráció esetleg egy másik formulát követve ítélkezett a peres ügyekben. Ezért inkább csak az tételezhető fel az ismert történeti tapasztalatokból, hogy a büntetés formája valamilyen logika szerint itt is kapcsolódhatott a büntetthez. Egyúttal az is bizonyos, hogy a megtorlással nem a bűnösök életét akarták elvenni, vagyis nem kivégzést megelőző, a vétség súlyossága által

indokoltnak tartott vagy elrettentésként bemutatott csonkolásokról van szó. Ezt támasztja alá a gyógyult vagy legalább látható gyógyulást mutató esetek jó aránya, amely jelzi, hogy az ítélet végrehajtása után ellátták a sebe(ke)t, tehát feltehetően kiégették a csonkot, talán még utókezeléseket is alkalmaztak. Ugyanakkor az, hogy két férfinél gyógyulás egyáltalán nem volt látható, és egy harmadiknál pedig csak rövid túléléssel számolhatunk, még egy újabb tényt rögzít: ilyen ítéleteket helyben, feltehetően Mosaburg központban is végrehajtottak. Ez azért fontos információ, mert a másik négy, hosszú túlélést mutató, teljesen gyógyult férfi esetében – elvi alapon – még akár azt is feltételezhetnénk, hogy máshol hajtottak végre rajtuk ilyen ítéletet, és csak életük későbbi szakaszában vándoroltak az örgrófság területére, majd telepedtek meg ott.

A fentiekén túl, a régészeti és embertani adatok segítségével felállítható még néhány óvatos hipotézis az ily módon szankcionáltak társadalmi megítéléséről, illetve arról, hogy a közösség mely rétegét érinthették ezek a büntetések.

A középkorban gyakran megesett, hogy a kivégzett vagy valamilyen módon megbélyegzett embereket nem illette meg ugyanolyan végtisztesség, mint a társadalom többi tagját. Például a portugáliai Estremoz városában, egy a 13–15. században használt nekropolisz feltárásakor bukkantak rá három fiatal felnőtt férfi csontvázára, akiknek – feltehetően közvetlenül a haláluk előtt – levágták a bal lábát és jobb kezét. A három sír egymás mellől, a nekropolisz széléből került elő, és kialakításuk is „hevenyészettebb” volt, mint a többi temetkezésé (Fernandes és mtsai 2017). Az angolszász időkbeli Angliában pedig kifejezetten jellemző volt, hogy a kivégzett bűnözőket a sírkeretek direkt e célból elkülönített szélében hantolták el, a rendes sírokhoz képest láthatóan kevesebb tisztességgel és erőáfordítással (Marafioti és Gates 2014). A Zalavár és környéki 9. századi eseteknél ezzel szemben nem látható ilyen negatív megkülönböztetés, sőt a Hadrianus Templom körüli sírkert, ahonnan három eset került elő, egy kiemelt fontosságú – a templomban őrzött mártír szent testereklyéjéhez közeli – temetkezési hely volt, ahol feltehetően nem kaphatott csak úgy bárki helyet. Ez arra utal, hogy ha a megcsonkítás valamilyen büntetésből fakadt is, az illetőt nem taszította ki magából végleg a társadalom, véltetően nem kellett megbélyegzett páriaként leélnie a hátralévő éveit.

A mosaburgi anyagokban csak férfiaknál találni végtagvesztést. Az e tekintetben tapasztalható nemi aránytalanság önmagában még nem különlegesség, sőt általánosnak mondható az ásatag szériákból ismert eddigi példák alapján (lásd pl. Mays 1996, Józsa 2011). Azonban a Hadrianus Templom embertani anyagának (még publikálatlan) elemzése azt mutatja, hogy egy tekintélyes létszámú katonáskodó réteg jelenlétével kell számolni a grófsági központban, és ezzel a területen temetkezők között is. Ez felveti azt az elméleti lehetőséget, hogy esetleg egy alapvetően ezt a csoportot érintő, a katonaelethez tartozó (véltetőleg szigorúbb) szabályokkal összefüggésben létező helyi büntetésfajtaival állunk szemben.

A 9. századi mosaburgi végtag-amputációk lehetséges párhuzamai

Az ismert történeti források szemrevételezésén túl további információval szolgálhat, ha más, időben és térben nem túl távoli embertani szériákban is akadnak a mosaburgi esetekkel megegyező sémát mutató példák. Különösképpen, ha azok is konzekvens módon és csoportosan jelentkeznek. E célból a 8–10. századi Európa területéről igyekeztem lehetséges párhuzamokat keresni, amelyek – legalábbis e szokás tekintetében – összeköthetők a 9. századi Mosaburgot más területekkel, népeiségekkel és kultúrákkal.

A régészeti feltárások csontanyagaiban talált végtag-amputációkat tekintve rögtön feltűnik, hogy míg a középkori büntetőkódexek vétségek egészen széles köréért rótták ki testcsonkítást, és ezért elméleti alapon viszonylag jelentős számban kellene találjunk amputált kezű vagy lábú ásatag emberi csontvázakat, addig a gyakorlatban meglepően kevés ilyen lelet ismert (Józsa 2011). Egy angliai (a fentebb említett Ipswich-i) kézlevágást közlő antropológiai publikációban (Mays 1996) a szerző, ha teljességet nem is ígérve, de a lehetőségekhez mérten kellő alapossággal igyekezett számba venni a történeti szériákban addig fellelt végtagcsonkolásokat. Európa (elsősorban Nyugat- és Közép-Európa) középkorát tekintve mégis mindössze bő tucatnyi esetet tudott összegyűjteni, ráadásul ezek nem is mindegyike volt büntető jellegű amputáció. Az azóta eltelt bő két évtizedben természetesen további leletekkel gyarapodott az ismert esetek köre. Ilyen a már említett három portugáliai férfi Estremoz középkori nekropoliszából (Fernandez és mtsai 2017), vagy például egy, a mai Olaszország területén feltárt longobárd nekropoliszból származó 6. század végi csontváz (gyógyult amputációval a jobb alkarnál) közlése (Micarelli és mtsai 2018). Ám „minőségi ugrást” jelentő érdemi bővülésről nem beszélhetünk.

A Kárpát-medence területéről, az elemzett időszakból a mosaburgi leleteken kívül mindössze három olyan esetről tudok, amelyek biztosan még az illető életében végrehajtott végtaglevágásról árulkodnak, és ilyen formában nem halottcsonkítást vagy perimortem jellegű – az elhalálózással nagyjából egyidejű erőszakos cselekedetből származó – traumát jeleznek.

A Duna-Tisza közti Sükösd-Ságod késő avar kori temetőjéből írtak le egy férfit a bal lábszárcsontok disztális harmada táján végrehajtott amputációval (Jancsó 1996, Marcsik és Szathmáry 2002). Az orvosi vagy büntető jellegű beavatkozást az illető túlélte, amelyet a begyógyult csontseb bizonyít.

A szintén Duna-Tisza közti Albertirsa 22. számú lelőhelyről származik egy új, még publikálatlan lelet. A középső/késő avar időszakra datálható férfi bal lábát vágták le, nagyjából a sípcsont diafizisének alsó negyedénél. A kiváltó ok gyógyító vagy büntető szándék egyaránt lehetett. A beavatkozást túlélés, és a csontsebek regenerálódása követte.

A Dunántúl területére eső 10–11. századi Kaposvár-Kertésztemetőjéből is közlése került egy eset (Székely és mtsai 2009). Itt mindkét lábat levágták (a balt a lábszárcsontok alsó harmadában, a jobbat kicsivel a boka felett), ám a csontvázon megfigyelhető egyéb kóros elváltozásokból kiindulva a szerzők azt valószínűsítik, hogy a csonkítások gyógyító célt szolgáltak. Vagyis a megtorló szándék itt kizárható.

A három esetből kettőnél tehát felvethető a retorzió lehetősége is, ráadásul szintén férfiak bal lába érintett. Ugyanakkor a kivitelezés, vagyis a vágás magassága – elsősorban a süködsi leletnél – eltér a mosaburgi csontvázaknál látottaktól. Előbbinél a sípcsont alsó harmada táján, míg utóbbiaknál inkább a boka felőli vég közelében metszették át a lábszárcsontokat. Kérdés persze, hogy lehet-e néhány centiméternyi variabilitásnak jelentőséget tulajdonítani, különösképpen akkor, ha több generációnyi eltéréssel, nyilvánvalóan különböző végrehajtók által kivitelezett beavatkozásokról beszélünk.

A Kárpát-medence határain kívülre tekintve, a nagyjából 8–10. század közötti időszakból elsősorban szórványos előfordulással találni végtag-amputációs eseteket, amelyek ráadásul nem is mind büntető szándékra utalnak. Például a mai Franciaország területéről ismeretes egy 7–8. századra datált (meghatározatlan nemű) egyén, akinek a bal kezét vágták le közvetlenül a csuklója fölött, ám feltehetően gyógyító céllal (Dastugue és Gervais 1992). Szintén 7–8. századi az a bal térde alatt amputált alsó végtagú idős férfi

csontváz, amely Németország területéről, Griesheim mellől került elő. Érdekesség, hogy itt a férfi által használt protézis maradványait is megtalálták (Keil 1977/78).

A párhuzamok keresése során egyetlen olyan terület körvonalazódott előttem, ahol a mosaburgi őrgrófságnál tapasztaltakhoz hasonlóan csoportosulnak a „csonka csontvázak”: ez a 9. század környéki Morva-medence. A mai Mikulčice mellett állt egykoron a Morva Fejedelemség egyik központja; innen és közvetlen környékéről tekintélyes mennyiségben tártak fel csontvázakat, amelyek között szintén figyelemre méltó számban akadtak végtagcsonkolásos esetek. Ezek rövid ismertetését az alábbiakban közlöm.

A Mikulčice-Valy lelőhely 4-es számú temetőjének 78/VI. sírjában talált férfi bal lábát (kevéssel a boka fölött) és jobb kezét (csukló fölött) az alkar, illetve lábszár csontjainak hossz tengelyére közelítőleg merőleges irányban amputálták. A férfi túlélte a műveletet, és a csontsebek teljesen begyógyultak. A szerzők (Stloukal és Vyhnánek 1976) szerint a csonkítást egyértelműen penitencia gyanánt hajtották végre, célja pedig az lehetett, hogy az illető ne tudjon többé lóra szállni és fegyvert fogni. A lelet feltehetően 9. századi.

A Mikulčice-Valy lelőhely 6-os számú temetőjéből (az 1035. objektumból) is előkerült egy amputált bal lábú férfi. Az ő esetében nem közvetlenül a boka felett, hanem a sípcsont disztális harmadánál vágták keresztül a lábszárat, a síp- és szárkapocscsont hossz tengelyére közelítőleg merőlegesen. A férfi túlélte a beavatkozást, amelynek háttérben a szerzők háborús sérülés vagy büntető intézkedés lehetőségét vetették fel (Stloukal és Vyhnánek 1978). További érdekesség, hogy a kérdéses sír közelében (attól talán két méterre), egy külön kis gödörben egy levágott magányos bal láb csontmaradványait is megtalálták a feltáráson. Ám az elvégzett csontkémiai vizsgálatok alapján az nem az 1035. objektumba temetett férfié volt. A lelet valószínűsíthetően 9. századi.

A Mikulčice szomszédságában található Prušanky-nál egy a 9. századra keltezhető sírból idősebb férfi csontváza került elő közvetlenül a bokaízület fölött végrehajtott gyógyult lábamputációval. A vágást itt is a lábszárcsontok hossz tengelyére közel merőlegesen ejtették, ám ezúttal a jobb láb volt érintett (Vyhnánek és Hanáková 1988). A szerzők ebben az esetben is számba vették a beavatkozás lehetséges okait (harcisérülés, gyógyítás, büntetés), de végül nem rangsorolták ezek valószínűségét. Amennyiben mégis büntetés állt a háttérben, úgy elvi lehetőségként megfontolásra érdemesnek tartom, hogy az illető esetleg ballábás lehetett, és ezért vágták le a jobb lábát.

A Mikulčice közvetlen vonzáskörzetébe tartozó, Břeclav (Leventevár) melletti Pohansko 8–10. század között használt temetőjében kettő lábamputációs esetre bukkantak (Kalová 2012). A K319 jelzésű sírban fekvő férfinak a bal lábát csonkolták a lábszárcsontok hossz tengelyére hozzávetőlegesen merőleges irányú vágással, a sípcsont bokanyúlványa fölött mintegy 4 cm-rel. Az illető hosszan túlélte a beavatkozást. A röntgenfelvételek alapján a csontállomány az ellenoldali párjával összevetve atrofizáltabb, tehát a férfi a csonkot kevésbé terhelhette az ép lábához képest. A szerző szerint a végtag eltávolításának legvalószínűbb oka büntető szándék lehetett, bár a sírkert csontanyagában általánosan tapasztalt jelentős számú trauma miatt az sem zárható ki, hogy esetleg egy harci sérülést próbáltak így gyógyítani. A másik lelet a JZ32 jelölésű sírból került elő. Az ide temetett férfi jobb lábát a lábujjak vonala mögött, a lábközépcsontok disztális vége közelében vágták le. A szerző szerint ez a csonkolás, szemben a másikkal, feltehetően inkább gyógyító célt szolgálhatott. Az illető az amputációt túlélte, a csontsebek begyógyultak. E második eset kapcsán Kalová feltételezését

közvetett módon megerősíti egy másik, hasonló eset, amely az angliai Winchester melletti Lankhills-nél került elő. Az itt feltárt temetőt Britannia római provincia időszakában használták, a kérdéses sír pedig a 4. század legvégére datálható. A benne talált férfinak mindkét lábát közvetlenül az ujjak vonala mögött, a lábközépcsontok disztális vége közelében amputálták. A szerzők (Stuckert és Kricun 2011) ugyan nem vetik el a büntető jellegű beavatkozás lehetőségét sem, ám sokkal valószínűbbnek tartják, hogy a hideg és nedves környezetben jelentkező gangréna (immersion foot vagy trench foot), s ennek a gyógyítása (az elüszkösödött, menthetetlen részek eltávolítása) állhatott a csonkolás háttérében.

Végül ide illeszkedik még egy eset, amely szintén a 9. századi Morva-medence területéről, ám Mikulčice közvetlen hatókörén kívülről való. A mai Brno városától kissé délre található Rajhradnál feltárt temető 56. sírjában fekvő férfinak mindkét kezét amputálták az alkarsontok disztális harmadánál, amelyet gyógyulás és túlélés követett (Vyhnánek és Hanáková 1988). A szerzők szerint (Vyhnánek és Hanáková 1989 cit. Mays 1996) a csonkolást penitenciaként hajthatták végre.

A 9. század környéki Morva-medencei szériákban talált végtagcsonkítások többsége (a hatból legalább négy vagy öt) tehát megtorló intézkedés eredménye lehetett. Noha az itteni példák a kivitelezés terén nagyobb változatosságot mutatnak a mosaburgi leletekhez képest, így kettős kézlevágással vagy a jobb láb amputációval is találkozhatunk, de egyúttal figyelemreméltó átfedés is tapasztalható a két területről származó esetek között. A 9. századi Mosaburg és a vele egykorú morva lelőhelyek további érdekesnek tűnő közös sajátossága még, hogy az érintett Mikulčice környéki temetőkben is magas arányban nyugodhattak katonaviselt emberek. Erre utalnak a (férfi) csontvázakon nagy számban megfigyelt gyógyult vagy halál környéki traumás sérülések. Például a Pohansko lelőhely csontanyagában éles eszköz okozta traumát a férfiak 5,3%-ánál találtak, a különböző koponya- és vázcsonttörések pedig még gyakoribbak voltak (Kalová 2012).

A lehetséges párhuzamok tekintetében összefoglalásképpen megállapítható, hogy a Kárpát-medence késő avar korából, ha egyelőre csak igen kis számban is, de akad példa olyan testcsonkításokra, amelyek háttérében esetleg büntető szándék állhatott. Ugyanakkor a 9. századi Morva-medencében is alkalmaztak az egykorú Mosaburg központnál látottakhoz hasonló számban és módon végrehajtott büntető végtag-amputációkat.

Ám pusztán a csontanyag vizsgálata alapján elhamarkodott lépés lenne a fenti tények rögzítésén túlmenő következtetéseket levonni a mosaburgi tradíció eredetéről és kapcsolattrendszeréről. Így például a csekély számú Kárpát-medencei késő avar kori esetből még nem következik automatikusan, hogy a Karoling-kori Mosaburgban egy korábbi helyi szokást éltek volna tovább. Hasonlóképpen, Mosaburg és a Morva-medence között sem szükségszerű direkt kapcsolatot feltételezni a büntetőintézkedésként végrehajtott végtagcsonkítások tekintetében, mert az akár egy harmadik forrásból, egymástól független úton is eljuthatott a két területre. Nem szabad elfeledni azt sem, hogy a fennmaradt középkori büntetőkódexek szerint a penitencia gyanánt foganatosított végtaglevágások elvileg Európa-szerte elterjedtek voltak, bár tény, hogy ennek gyakorlati bizonyítékai az ásatag anyagokban vajmi kevéssé köszönnek vissza. Azt viszont érdemes kihangsúlyozni, hogy a 9. századi Mosaburg és környéke temetői (illetve a mai Mikulčice és környéke 9. századi temetői) e szempontból – európai szinten – egyelőre ritka kivételt képeznek, mert az itt feltárt relatíve jelentős számú, végtagcsonkítás nyomait viselő

csontvázleletek azt jelzik, hogy valóban léteztek olyan közösségek, ahol az efféle büntetések kiszabásával a gyakorlatban is konzekvensen éltek.

Összefoglalás

A Zalavár-Vársziget Hadrianus Templom lelőhely Karoling-kori sírjai közül háromból került elő olyan férfi csontváz, amelyen végtag-amputáció nyomai voltak megfigyelhetők. Két egyénnek a bal lábát vágta le kevéssel a boka szintje felett. Ezek teljes gyógyulást és hosszú túlélést mutattak. A harmadiknak – feltehetően egyidejűleg – a bal lábát (kevéssel a boka fölött) és a jobb kezét (közvetlenül a csukló fölött) csapták le. Ebben az esetben a regenerálódást komplikációk nehezítették, és csak rövid, legfeljebb néhány hetes túlélés követte a csonkolást.

A Karoling-kori Mosaburg közvetlen vonzáskörzetéből a fentiekén kívül még négy további eset ismert: mindegyiknél férfiak bal lábát vágta le a boka szintje fölött.

A lehetséges kiváltó okokat számba véve nagy valószínűséggel állítható, hogy ez a beavatkozás egy büntetési forma lehetett. Történeti források hiányában azonban nem ismert, hogy az egykori Mosaburgban pontosan milyen vétség(ek)ért szabhattak ki végtagvesztéssel járó penitenciát. Az egyértelmű, hogy nem az élet kioltására törekedtek vele, és az amputációk végrehajtása után kezelhették a sebeket, amit a gyógyult vagy legalább látható gyógyulást mutató esetek magas aránya jelez. Az így megcsonkított férfiakat később szabályos sírba, a temetkezési rendet követve hantolták el, ami arra utal, hogy ha törvényes megtorlasként hajtottak is végre ilyen ítéleteket, a közösség nem taszította ki magából véglegesen az ennek alávetetteket.

Lehetséges párhuzamokat keresve elmondható, hogy a Kárpát-medence késő avar korából akad egy-egy olyan végtag-amputáció, amelynél elvileg nem zárható ki, hogy azt büntető szándékból hajtották végre. Ám a jelenleg ismert legpontosabb párhuzamokat a 9. századi Mosaburggal egykorú Morva-medence területén (elsősorban az egykor fejedelmi központként funkcionáló mai Mikulčice környékén) találni. Innen is nagy számban és kis területre koncentrálódva kerültek elő hasonló esetek.

Fontos azonban leszögezni, hogy a középkori Európában, a fennmaradt büntetőkódexek és egyéb írásos források szerint sokfelé gyakoriak lehettek a megtorlasként kilátásba helyezett testcsonkítások, még ha ennek az ásatag csontvázak között meglepően ritkán is találni nyomát. Ezért, pusztán a csontanyag vizsgálatával nem lehet meghatározni a mosaburgi szokás eredetét, sem pedig felrajzolni a kapcsolatrendszerét. Ugyanakkor érdemes kihangsúlyozni, hogy a 9. századi Mosaburg és környéke temetői (illetve a mai Mikulčice és környéke 9. századi temetői) jelen ismereteink szerint különlegesen a maguk nemében, mert az itt feltárt relatíve jelentős számú, végtagcsonkítás nyomait viselő csontvázleletek azt mutatják, hogy valóban léteztek olyan közösségek, ahol a gyakorlatban is konzekvensen éltek ilyesfajta büntetések kiszabásával.

* * *

Köszönetnyilvánítás: Köszönettel tartozom Hajdu Tamásnak (ELTE Embertani Tanszék) és Marcsik Antóniának (SZTE Embertani Tanszék) az Albertirsa 22. lelőhely amputált esetének figyelmembe ajánlásáért, valamint a dolgozat szövegében e leletre vonatkozó alapinformációk összeállításához szükséges fényképek biztosításáért.

Irodalom

- Balogh, Cs. (2014): Kora avar sírok Felgyő-Kettőshalmi dűlőben. In: Anders, A., Balogh, Cs., Türk, A. (Szerk.) *Avarok pusztái. Régészeti tanulmányok Lőrinczy Gábor 60. születésnapjára*. Martin Opitz Kiadó – MTA BTK MÖT, Budapest. 243–278.
- Brothwell, D.R., Møller-Christensen, V. (1963): A Possible Case of Amputation, Dated to c. 2000 BC. *Man*, 63: 192–194. DOI: [10.2307/2797495](https://doi.org/10.2307/2797495)
- de Boer, H.H., Van Der Merwe, A.E., Hammer, S., Steyn, M., Maat, G.J.R. (2015): Assessing Post-traumatic Time Interval in Human Dry Bone. *International Journal of Osteoarchaeology*, 25: 98–109. DOI: <https://doi.org/10.1002/oa.2267>
- Dastugue, J., Gervais, V. (1992): *Paléopathologie du Squelette Humain*. Paris: Société nouvelle des éditions Boubée. pp. 253.
- Éry, K., Kralovánszky, A., Nemeskéri, J. (1963): Történeti népszerűségek rekonstrukciójának reprezentációja. *Anthropologiai Közlemények*, 7: 41–90.
- Évinger, S., Bernert, Zs. (közvetlenül): *The 9th century population of Zalavár-Rezes: a physical anthropological study*. Kézirat. pp. 72.
- Fernandes, T., Liberato, M., Marques, C., Cunha, E. (2017): Three cases of feet and hand amputation from Medieval Estremoz, Portugal. *International Journal of Paleopathology*, 18: 63–68. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijpp.2017.05.007>
- Işcan M.Y., Loth S., Wright, R. (1984): Age estimation from the rib by phase analysis: White males. *Journal of Forensic Sciences*, 29: 1094–1104.
- Jancsó, M. (1996): *Metodikai tanulmány a Sükösd-Ságod avar kori temető embertani anyagán*. Szakdolgozat, JATE Embertani Tanszék, Szeged. pp. 40.
- Józsa, L. (2011): A kéz- és karlevágás középkori írásos, őskortani és művészi emlékei. *Orvosi Hetilap*, 152: 149–153.
- Kalová, K. (2012): *Paleopatologické hodnocení obyvatel Pohanska u Břeclavi (Paleopathological evaluation of population from Pohansko near Břeclav)*. PhD értekezés. Masarykova Univerzita, Brno. pp. 271.
- Keil, B. (1977/78): Eine Prothese aus einem fränkischen Grab von Griesheim, Kreis Damstadt-Dieburg. *Fundberichte aus Hessen*, 17/18: 195–211.
- Kirk, N.T. (1933): Amputation stumps of lower extremity. *Journal of Joint and Bone Surgery*, 15: 101–111.
- Kirkup, J. (2007): *A History of Limb Amputation*. Springer-Verlag, London. pp. 184.
- Komáromi, L. (2007): *A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban*. PhD értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest. pp. 260.
- Marafioti, N., Gates, J.P. (2014): Introduction: Capital and Corporal Punishment in Anglo-Saxon England. In: Marafioti, N., Gates, J.P. (Eds) *Capital and Corporal Punishment in Anglo-Saxon England*. Boydell Press, Suffolk. 1–16.
- Marcsik, A., Szathmáry, L. (2002): Paleopatológias elváltozások a szarmata korból, a gepida időszakból és az avar korból (Előzetes tanulmány). *MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos testülete Tudományos Ülésének előadásai*. Nyíregyháza. 80–85.
- Marcsik, A., Éry, K., Tóth, G., Suskovic, Cs., T. Rendes, K. (2004): Paleopatológias elváltozások. In: Tóth, G. (Szerk.) *Karoling-kori emlékek (Régészet és Antropológia)*. Savaria University Press, Szombathely. 85–106.
- Mays, S.A. (1996): Healed Limb Amputations in Human Osteoarchaeology and their Causes: a Case Study from Ipswich, UK. *International Journal of Osteoarchaeology*, 6: 101–113. DOI: [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1212\(199601\)6:1<101::AID-OA232>3.0.CO;2-Y](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-1212(199601)6:1<101::AID-OA232>3.0.CO;2-Y)
- Mavroforou, A., Malizos, K., Karachalios, T., Chatzitheofilou, K., Giannoukas, A.D. (2014): Punitive Limb Amputation. *Clinical Orthopaedics and Related Research*, 472: 3102–3106. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11999-014-3480-6>
- Meindl, R.S., Lovejoy, C.O. (1985): Ectocranial Suture Closure: A Revised Method for the Determination of Skeletal Age at Death Based on the Lateral-anterior Sutures. *American Journal of Physical Anthropology*, 68: 57–66. DOI: <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330680106>

- Micarelli, I., Paine, R., Giostra, C., Tafuri, M.A., Profico, A., Boggioni, M., Di Vincenzo, F., Massani, D., Papini, A., Manzi, G. (2018): Survival to amputation in pre-antibiotic era: a case study from a Longobard necropolis (6th–8th centuries AD). *Journal of Anthropological Sciences*, 96: 185–200. DOI: <https://doi.org/10.4436/JASS.96001>
- Müller, R. (2004): Régészeti összefoglaló az Esztergályhorváti-Alsóbárándpusztán feltárt Karoling-kori temetőről. In: Tóth, G. (Szerk.) *Karoling-kori emlékek (Régészet és Antropológia)*. Savaria University Press, Szombathely. 9–31.
- Nemeskéri, J., Harsányi, L., Acsádi, Gy. (1960): Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. *Anthropologischer Anzeiger*, 24: 103–115.
- Ortner, D.J. (2003): *Identification of pathological conditions in human skeletal remains*. Academic Press, Amsterdam, Boston, London, New York, 2nd edition. pp. 645.
- Padula, A.P., Friedmann, L.W. (1987): Acquired Amputation and Prostheses Before the Sixteenth Century. *Angiology*, 38: 133–141. DOI: <https://doi.org/10.1177/000331978703800207>
- Stewart, T. (1974): Nonunion of fractures in antiquity, with descriptions of five cases from the New World involving the forearm. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 50: 875–891.
- Stloukal, M., Vyhnanek, L. (1976): *Slované z velkomoravských Mikulčic*. Academia, Praha. pp. 207.
- Stloukal, M., Vyhnanek, L. (1978): Amputace levé nohy z Mikulčic. *Archeologické Rozhledy*, XXX: 553–557.
- Stone, R.S. (2005): *Masculinity, nobility and the moral instruction of the Carolingian lay elite*. PhD értekezés. King's College, London. pp. 316.
- Stuckert, C.M., Kricun, M.E. (2011): A case of bilateral forefoot amputation from the Romano-British cemetery of Lankhills, Winchester, UK. *International Journal of Paleopathology*, 1: 111–116. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijpp.2011.04.001>
- Székely, E.Á., Bernert, Zs., Hajdu, T., Kiss, K., Gyenis, Gy. (2009): Amputáció a Kaposvár-Városi Kertészeti kora Árpád-kori temetőjéből. In: Kiss, I., Gyenis, Gy., Penksza, K. (Szerk.): *VI. Kárpát-medencei Biológiai Szimpózium. Előadások összefoglalói*. Budapest. 75–80.
- Szőke, B.M. (2011): *Pannónia a Karoling-korban*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest. pp. 611.
- Szőke, B.M. (2014): *A Karoling-kor a Kárpát-medencében*. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest. pp. 134.
- Tettamanti, S. (1975): Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében. In: Ikvai, N. (Szerk.): *Studia Comitatus 3. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból*. Pest megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre. 79–123.
- Todd, T.W. (1920): Age changes in the pubis bone I. The male white pubis. *American Journal of Physical Anthropology*, 3: 285–334. DOI: <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330030301>
- Vándor, L. (2002): Zalavár a királyi vármegye központja. In: Béres, K., Kostyál, L., Kvassay, J. (Szerk.) *Központok a Zala mentén*. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg. p. 101–104.
- Verano, J.W., Anderson, L.S., Franco, R. (2000): Foot Amputation by the Moche of Ancient Peru: Osteological Evidence and Archaeological Context. *International Journal of Osteoarchaeology*, 10: 177–188. DOI: [https://doi.org/10.1002/1099-1212\(200005/06\)10:3<177::AID-OA520>3.0.CO;2-O](https://doi.org/10.1002/1099-1212(200005/06)10:3<177::AID-OA520>3.0.CO;2-O)
- Vyhnanek, L., Hanáková, H. (1988): A New Find of Amputated Limb in Old Slavonic Skeletal Materials. *Anthropologie*, XXVI/3: 211–213.

Levelezési cím: Évinger Sándor
 Mailing address: Embertani Tár
 Magyar Természettudományi Múzeum
 Ludovika tér 2.
 H-1083 Budapest
 Hungary
 evinger.sandor@nhmus.hu